

MARIA TKOCZ, PRZEMYSŁAW SOBALA
Uniwersytet Śląski

Kapitał zagraniczny w przemianach gospodarczych tradycyjnego ośrodka przemysłowego na przykładzie Chorzowa

„Globalizacja – zdaniem G. Kołodki (2001) – to gra interesów na wielką skalę, gra ryzykowna i konfliktogenna. Niektóre narody i kraje wyjdą na tym korzystnie, inne mniej, a jeszcze inne mogą poczuć się wręcz przegrane w tych wielkich przeobrażeniach przełomu tysiącleci”. To samo dotyczy regionów i miast. Niektóre potrafią być innowacyjne, uczące się, potrafią wykorzystać szansę dziejową, inne nie.

W niniejszym opracowaniu analizie poddano stary ośrodek przemysłowy Chorzów. Ze względu na specyfikę położenia w centralnej części konurbacji katowickiej miasto nie miało możliwości rozwoju przestrzennego przez inkorporacje terenów sąsiednich i od czasu uzyskania praw miejskich w 1934 r. prawie nie zmieniło swych granic administracyjnych. Czy równie stabilna okazała się gospodarka miasta? Czy współczesne przemiany, a zwłaszcza proces globalizacji zaznaczył się w gospodarce miasta?

W niniejszym referacie podjęto próbę odpowiedzi na te pytania. Miasto Chorzów to tradycyjny ośrodek przemysłowy, którego geneza jest związana z dwiema dużymi inwestycjami rządu pruskiego. Pierwszą z nich była kopalnia Król, która rozpoczęła wydobywanie w 1791 r. Nieco później, bo w 1798 r., podjęto decyzję o budowie huty Królewskiej, uruchomionej w 1802 r. Zarówno kopalnia jak i huta były zakładami innowacyjnymi, w których zastosowano najnowocześniejsze technologie i urządzenia. W 1797 r. w kopalni Król zastosowano maszynę parową do odwadniania (wcześniej taką zastosowano w 1778 r. w kopalni Fryderyk), a w 1814 r. pierwszą maszynę parową wyciągową do transportu urobku na powierzchnię (Pukowska-Mitka 2002). W Królewskiej hucie od jej uruchomienia stosowano koks w dwóch wielkich piecach, a od 1804 r. maszynę parową do dmuchaw. O ile na początku XIX w. zakłady te można było uznać za innowacyjne, znajdujące się w początkowej fazie cyklu życia produktu, to w dwieście lat później znalazły się one w fazie schyłkowej cyklu i wymagają natychmiastowej restrukturyzacji. Restrukturyzacja, zdaniem A. Klasika (1993, s. 9), jest procesem nieuniknionego schyłku tego, co dojrzałe i stopniowej likwidacji tego, co nie odpowiada wymogom rynkowym i ekologicznym. Równocześnie jest to proces tworzenia i rozwoju tego, co nowe, co tworzy nowe rynki i poprawia jakość życia. W procesie restrukturyzacji zakładów przemysłowych niezbędny jest m.in. kapitał, którym państwowe zakłady przemysłowe z trudem adaptujące się do gospodarki rynkowej, nie dysponują. Stąd poszukiwania inwestorów zagranicznych.

GENEZA I ROZWÓJ UPZEMYSŁOWIENIA CHORZOWA

Geneza uprzemysłowienia Chorzowa wiąże się, jak wspomniano wcześniej, z dużymi inwestycjami państwowymi rządu pruskiego, tj. kopalnią węgla kamiennego i hutą żelaza. Oba zakłady rozwijały się dynamicznie. Kopalnia Król w końcu lat 60. XIX w. była największą kopalnią węgla kamiennego nie tylko na Śląsku, ale również na całym świecie. W drugiej połowie XIX wieku kopalnia zatrudniała średniorocznie ok. 3 tys. osób, w 1910 aż 7500. Tuż przed wybuchem I wojny światowej (1914) wydobyto 2,8 mln ton węgla (Stasiak 1962).

Równie dynamicznie rozwijała się huta Królewska. Już w 1821 r. funkcjonowały w niej 4 piece, a w 1860 r. walcowania i stalownia systemu Bessemera. W 1900 r. wyprodukowano w niej 116 tys. ton surówki i 115 tys. ton wyrobów gotowych. Zatrudniała wówczas prawie 7000 osób. W latach 70. XIX w. uruchomiono oddział produkcji kół i wyrobów metalowych, załączek istniejącego do dziś zakładu Konstal. W 1873 r. uruchomiono w dzielnicy Hajduki drugą hutę Bismarck (późniejsza nazwa Batory), specjalizującą się w produkcji wysokogatunkowej stali, znanej nie tylko w Europie, ale także w Azji i Ameryce Pd.

W 1888 r. założono w Hajdukach destylarnię smoły, z której powstały Zakłady Koksownicze „Hajduki” funkcjonujące do dziś. Przed wybuchem I wojny światowej stanowiły własność niemieckiego przemysłowca i były jednym z najnowocześniejszych zakładów przerobu węglopochodnych w Europie o bardzo wysokiej jakości produkowanych wyrobów, takich jak fenol, naftalen, benzen itp. Produkcja wyrobów węglopochodnych stała się jednak z czasem coraz większym problemem ekologicznym dla regionu. W końcu XIX wieku (1898) zbudowano w Chorzowie elektrownię, obsługującą także sąsiednie miasta. Lata I wojny światowej wzbogaciły Chorzów o fabrykę związków azotowych produkującą na potrzeby niemieckiego przemysłu zbrojeniowego.

Podstawowe zakłady przemysłowe miasta, decydujące o jego rozwoju, powstały głównie w XIX wieku i w czasie I wojny światowej. Odgrywają one nadal istotną rolę. Wyjątek stanowi kopalnia, którą w wyniku wyczerpania złóż zlikwidowano w 1995 r. W okresie międzywojennym kopalnia ta wraz z innymi kopalniami górnośląskimi, które stanowiły przed I wojną światową własność państwa pruskiego, została wydzierżawiona na okres 36 lat francusko-polskiej spółce akcyjnej Skarboferme. Natomiast huta Królewska, w okresie międzywojennym największy zakład tego typu w Polsce, posiadający dwa wielkie piece, dwie stalownie martenowskie, cztery walcownie, wchodziła w skład Spółki Akcyjnej Górnośląskie Zjednoczenie Huty Królewska i Laura z siedzibą w Katowicach, ale z niemieckim zarządem (Berezowski 1937). Zarówno huta Królewska jak i Batory, która produkowała szyny, rury, części lokomotyw i maszyn, stal narzędziową i blachy ocynkowane, w latach 20. wchodziły w skład Śląskiej Korporacji Stalowej z siedzibą w Nowym Jorku. A zatem przejawy procesu umiędzynarodowienia przemysłu głównie górniczo-hutniczego miały miejsce już w okresie międzywojennym.

KAPITAŁ ZAGRANICZNY W PRZEMYSŁE MIASTA W OKRESIE TRANSFORMACJI

Okres po II wojnie światowej nie przyniósł istotnych zmian w strukturze przemysłu Chorzowa. Kopalnia „Chorzów”, której zasoby uległy stopniowo wyczerpaniu, wydobywała średniorocznie ok. 1 mln ton węgla, a w końcu lat 70. zatrudniała 3,5 tys. osób. W ostatnim roku eksploatacji, tj. w 1993 r., wydobyto w niej 475 tys. ton węgla, zatrudniała wówczas 1,7 tys. pracowników. W 1995 r. została zlikwidowana. Po 204 latach Chorzów przestał być ośrodkiem górnictwa (Tkocz 2001).

O ile w okresie międzywojennym kapitał zagraniczny powiązany był z górnictwem i hutnictwem, to w okresie transformacji po 1989 r. można obserwować zainteresowanie pozostałymi dziedzinami wytwórczości. Jako jeden z pierwszych wkroczył na obszar Chorzowa niemiecki koncern Messer Griesheim, który w 1992 r. utworzył joint venture z acetylenownią Zakładów Azotowych, a w 1999 r. uruchomił nową acetylenownię i napełniałnię butli.

Grupa kapitałowa Messer, z siedzibą w Krefeld, jest wiodącym na świecie dostawcą gazów technicznych, gazów specjalnych i urządzeń spawalniczych. Światowa struktura Grupy Messer obejmuje obecnie ponad 140 przedsiębiorstw działających w 50 krajach świata. Skonsolidowany obrót wszystkich firm wyniósł w 2002 r. ponad 1,5 mld euro, a zatrudnienie 10 tys. osób. Korporacja Messer w regionie specjalizuje się w dostawach gazów technicznych dla firm Górnego Śląska, fabryk samochodów General Motors, Fiat, Daewoo, gazów spożywczych dla sektora napojów chłodzących, głównie firm Coca Cola i PepsiCo, oraz gazów medycznych. Chorzów jest jednym z 4 ośrodków w Polsce, gdzie spółka produkuje gazy. Pozostałe to Kędzierzyn, Police, Środa. W zakładzie chorzowskim pracuje 281 osób. Budowa nowej acetylenowni przez firmę Messer umożliwiła likwidację starej, działającej w Zakładach Azotowych. Powstał zakład oparty na nowoczesnej technologii produkcji acetylenu. Jego budowa nie wpłynęła jednak na zmiany w strukturze przemysłu miasta.

W ramach przekształceń organizacyjnych Zakładów Azotowych w 1999 roku wyodrębniła się spółka z udziałem kapitału zagranicznego Polsin Karbid, którego udziałowcem jest firma Polsin Private Ltd z Singapuru. Jest to jedyny producent karbidu w Polsce należący do czołowych eksporterów tego wyrobu w Europie.

Nową inwestycją jest budowa elektrociepłowni Elcho, która ma zastąpić starą, pochodzącą z 1898 r. Inwestycję tę, która powstała w ramach współpracy z amerykańską spółką PSEG Global, oddano do użytku w styczniu 2004 r. Produkuje 204 MW mocy elektrycznej i 500 MW mocy cieplnej. Spółka PSEG Global należy do jednego z czterech największych niezależnych producentów energii elektrycznej w Stanach Zjednoczonych i eksploatuje elektrownie w wielu państwach świata, m.in. w Argentynie, Hiszpanii, Indiach, Chinach. Inwestycja w Chorzowie jest inwestycją pilotażową w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Budowa nowej elektrowni w miejsce starej o przestarzałej technologii, podobnie jak poprzednia inwestycja, nie wpłynie na zasadnicze zmiany struktury przemysłu miasta, spowoduje jednak dalszą redukcję zanieczyszczeń dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii.

W drugiej połowie lat 90. francusko-brytyjski koncern GEC Alstom (obecnie Alstom) nabył Chorzowską Wytwórnę Konstrukcji Stalowych Konstal w Chorzowie, specjalizującą się w produkcji tramwajów, cystern, węglarek samowyładowanych i lokomotyw górniczych. Obecnie Alstom Konstal S.A. jest głównym producentem taboru szynowego w Polsce. Do czołowych produktów należy tramwaj Citadis, produkowany dla potrzeb komunikacji miej-

skiej Katowic, Gdańska, a użytkowany także w wielu miastach świata, jak Paryż, Barcelona Rotterdam, Melbourne, Dublin. Alstom Konstal produkuje także tabor typu Metropolis, czyli pociągi dla metra, ostatnio głównie dla Warszawy. Tego typu pociągi kursują m.in. w Paryżu, Londynie, Hongkongu, Meksyku, Sao Paulo. Alstom produkuje także, w zależności od zamówień: pociągi X'trapolis z przeznaczeniem do linii o dużym obciążeniu, obsługujących transport podmiejski, pociągi i autobusy szynowe Coradia dla potrzeb transportu regionalnego, a także pociągi Intercity, szybkie pociągi Pendolino osiągające prędkość w przedziale od 200 do 270 kilometrów na godzinę z systemem aktywnego przechyłania oraz TVG, czyli pociągi z klasycznymi wagonami lub piętrowymi. Oprócz powyższych produktów oraz taboru towarowego Alstom Konstal oferuje na polskim rynku także unowocześnioną wersję tramwajów. Działalność firmy Alstom w chorzowskim Konstalu wpłynęła w istotny sposób na dywersyfikację produkcji, stworzyła możliwość wykorzystania nowoczesnych technologii oraz bazy naukowo-konstrukcyjnej firmy Alstom. Nie wpłynęła jednak w istotny sposób na strukturę przemysłu całego miasta.

Obecność firm światowych w Chorzowie utrwaliła strukturę przemysłu, mimo wybudowania od podstaw dwóch nowych inwestycji, tj. acetylenowni i elektrowni, oraz przyczyniła się do wzbogacenia oferty produkcyjnej miejscowych zakładów (Alstom). Dwie duże huty, które przez ponad 100 lat stymulowały rozwój miasta, pozostają spółkami krajowymi bez udziału kapitału zagranicznego, chociaż jednym z udziałowców w hucie Batory jest Bank Śląski z dominującym kapitałem holenderskim.

W Chorzowie podjęło również działalność wiele firm usługowych różnych branż, w tym świadczących usługi produkcyjne. Do takich należy spółka polsko-niemiecka Elgór + Hansen powstała w 1990 r., a stanowiąca część międzynarodowej grupy firm z przedstawicielami w Niemczech, Republice Czeskiej i RPA. Firma specjalizuje się w produkcji i remontach elektrycznych urządzeń budowy przeciwwybuchowej. Produkuje wyłączniki ognioszczelne, stacje transformatorowe, ognioszczelne stacje kompaktowe do zasilania kompleksów chodnikowych w kopalniach. Jest to jedna z nielicznych firm produkująca i świadcząca usługi dla górnictwa.

Charakter produkcyjno-usługowy reprezentuje spółka polsko-niemiecka Probet Dasag produkująca wyroby z terazzo, płytki posadzkowe, okładziny schodowe, parapety, płyty fasadowe, płyty tarasowe i chodnikowe. Wykonała ona między innymi elewacje z produkowanych wyrobów wielu obiektów biurowych w Warszawie, hipermarketów Tesco w Tykach, Wrocławiu, Łodzi i innych.

Inny charakter ma działalność firmy Niedax Kleinhuis Polska Sp. z o.o., która jest filią czołowego europejskiego producenta branży elektrotechnicznej firmy Niedax, wchodzącej w skład Grupy Niedax z siedzibą w Linzu. Firma jest dostawcą systemów elektroinstalacyjnych obejmujących ponad 25 tys. wyrobów. Zajmuje się głównie sprzedażą tych wyrobów. Na terenie Chorzowa posiada magazyny o powierzchni ponad 1000 m².

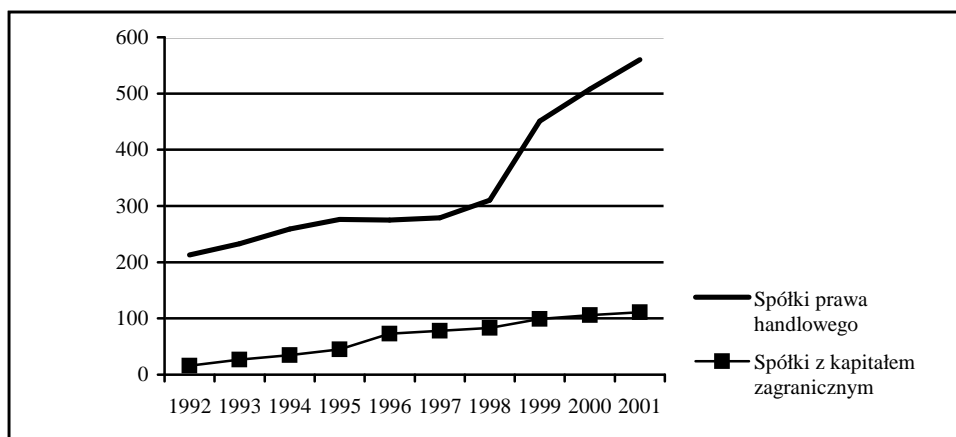
Podobną działalność, obejmującą głównie sprzedaż, reprezentuje BGH&Rotus Edelstahl Polen Sp. z o.o. Jest to spółka handlowa z kapitałem mieszanym polsko-niemieckim (niemieckim udziałowcem jest BGH Edelstahl), zajmująca się importem i sprzedażą wyrobów hutniczych na polskim rynku. Oferuje ona takie produkty, jak: druty i pręty ciągnione, pręty okrągłe walcowane, pręty okrągłe kute, płaskowniki walcowane, płaskowniki kute, odkuwki swobodnie kute. Tradycje hutnicze BGH Edelstahl sięgają 600 lat. Koncern specjalizuje się w produkcji stali najwyższych jakości (m.in. służących do wytwarzania narzędzi chirurgicznych, zaworów samochodowych), na które zapotrzebowanie szybko rośnie. Do odbiorców wyrobów BGH Edelstahl należą największe koncerny światowe, a udział

firmy w niemieckim rynku wyrobów hutniczych wynosi około 10% (głównie w grupie wyrobów najbardziej zaawansowanych technologicznie). Obecnie do BGH Edelstahl należą cztery zakłady produkcyjne zlokalizowane w Niemczech. BGH&Rotus Edelstahl Polen oferuje również austenityczne (nierdzewne) wyroby hutnicze innych uznanych producentów europejskich, głównie blachy, płaskowniki, rury spawane, rury bez szwu, profile zamknięte, kształtowniki. Są one dostępne w magazynach w Chorzowie. Działalność handlową reprezentuje też niemiecko-polska spółka joint venture Reha-Pol, zajmująca się sprzedażą sprzętu medycznego i rehabilitacyjnego. Ponadto kapitał niemiecki zainwestował w przedsiębiorstwa budowlane – Eco Instal Bud oraz oczyszczania PTS Alba. Dystrybucją maszyn czyszczących i sprzątających zajmuje się polsko-szwedzka firma Brodd-Products-Polonia S.A. W Chorzowie ma również swą siedzibę firma Delta Trans reprezentująca kapitał niemiecki. Firma specjalizuje się w usługach logistycznych i transportowych. Ponadto w mieście prowadzą działalność światowe i zagraniczne firmy gastronomiczne: Mc Donald's, Pizza Hut, Kochloffek, Kaufland, Mini Mal; stacje benzynowe firm: Statoil z Norwegii, DEA z Niemiec, Shell z Wielkiej Brytanii.

Przedstawione przykłady wskazują, że proces umiędzynarodowienia gospodarki miejskiej odbywa się różnorodnymi drogami (Stryjakiewicz 1999). Są to zarówno początkowe stadia ekspansji globalnej polegającej na lokalizacji za granicą biur sprzedaży, jak to ma miejsce w przypadku firmy BGH Edelstahl czy Niedax Kleinhuis, Reha-Pol, jak też formy bardziej zaawansowanej, jak lokalizacja zakładu produkcyjnego (Messer Griesheim), czy przejęcie całego zakładu, jak w przypadku Konstalu, nabytego przez Alstom. Analizując działalność kapitału zagranicznego w Chorzowie można stwierdzić, że nie wpłynął on zasadniczo na zmiany struktury wytwórczości, jedynie ją unowocześnił, zdywersyfikował, zmniejszył zagrożenia ekologiczne, a jednocześnie przyczynił się do redukcji zatrudnienia. Wydaje się jednak, że głównym celem działalności kapitału zagranicznego w Chorzowie było poszerzenie rynków zbytu poprzez przejęcie rynków zbytu firm polskich. W przypadku firmy Messer Griesheim była to strategia poszerzenia oferty dla zakładów rozwijającego się przemysłu samochodowego oraz bliskość uciążliwej produkcji karbidu, stanowiącego podstawę produkcji acetylenu, zaś w przypadku Alstomu przewidywany proces restrukturyzacji kolei w Polsce i zapotrzebowanie na nowoczesny tabor szynowy. Tradycje ośrodka hutniczego wykorzystywała firma BGH&Rotus Edelstahl Polen, która w Chorzowie sprzedaje konkurencyjne do miejscowych produktów wyroby hutnicze. Orientację rynkową ma także działalność firmy Probet Dasag. Bardziej zaawansowana technologicznie jest działalność firmy Elgór & Hansen, której produkcja i usługi skierowane są na potrzeby górnictwa.

Wyżej przedstawiono tylko niektóre spośród 111 spółek z udziałem kapitału zagranicznego funkcjonujących w Chorzowie w 2001 roku. Ogólna ich liczba wzrosła z 16 w 1992 r. do 111 w 2001 r. Wzrósł również ich udział w ogólnej liczbie spółek prawa handlowego zarejestrowanych w Chorzowie (rys. 1) z 7,5% w 1992 r. do 19,8% w 2001 r.

Większość stanowią spółki działające w sferze usług (64,6%). Udział spółek działających w sektorze II – przemysłu i budownictwa wynosi 33,6% oraz zaledwie 1,8% stanowią spółki funkcjonujące w sektorze I. Wśród spółek z kapitałem zagranicznym 29 to spółki z kapitałem niemieckim; z innych państw reprezentowany jest kapitał amerykański, francusko-brytyjski oraz szwedzki.

Rys. 1. Rozwój spółek prawa handlowego i z kapitałem zagranicznym w Chorzwie w latach 1992–2001

Odpowiadając na postawione na wstępie pytanie, należy stwierdzić, że kapitał zagraniczny nie wpłynął na zmiany struktury przemysłu tradycyjnego ośrodka przemysłowego. W okresie kształtowania się podstaw gospodarki rynkowej nastąpiły jedynie istotne zmiany w strukturze własnościowej wiodących zakładów przemysłowych Chorzowa, takich jak Zakłady Azotowe, Konstal oraz elektrownia. Zostały one sprywatyzowane przez zagraniczne grupy kapitałowe, takie jak Messer Griesheim, Alstom, PSEG Global. Ich działalność przyczyniła się do unowocześnienia produkcji oraz zwiększenia oferty produkowanych wyrobów.

Kapitał zagraniczny wkroczył również w sferę usług, zwłaszcza dla producentów, oferując wyroby zagranicznych renomowanych firm. W sąsiedztwie krajowych producentów wyrobów hutniczych, tj. huty Królewskiej i Batory, które do tej pory pozostają firmami krajowymi, niemiecka firma Edelstahl sprzedaje konkurencyjne wyroby hutnicze.

W konkluzji należy stwierdzić, że tradycje Chorzowa jako starego ośrodka przemysłowego nie wpłynęły w istotny sposób na przyciągnięcie kapitału zagranicznego. W Chorzwie funkcjonuje 111 (2001 r.) spółek z udziałem kapitału zagranicznego, co stanowi 2,9% ogólnej liczby spółek (3880) funkcjonujących w woj. śląskim. Ich liczba w Chorzwie kształtuje się na podobnym poziomie jak w innych miastach przemysłowych regionu (Bytom 113, Sosnowiec 131, Zabrze 131).

Literatura

- Berezowski S., 1937, *Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie śląskim*, Katowice
- Klasik A., 1993, *Restrukturyzacja Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego – założenia wstępne*, Biuletyn KPZK PAN, z. 162, s. 9–24
- Kołodko G., 2001, *Globalizacja a perspektywy krajów posocjalistycznych*, Toruń
- Pukowska-Mitka M., 2002, *Cykle węglowe w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
- Stasiak A., 1962, *Miasto Królewska Huta*, Warszawa
- Strykiewicz T., 1999, *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Tkocz M., 2001, *Przestrzeń gospodarcza Chorzowa*, Zeszyty Chorzowskie, nr 5, s. 23–45